

חוברת לימוד והגות

שמות

12 שאלות לשאול סביב שולחן השבת

שתיים-עשרה שאלות מתוך שיעורו של הרב רפאל בניזרי "שמות: לקרוא בשם — משמעותם של השמות": מה אנו עושים כשאנו קוראים בשם, מדוע תולדות ישראל מתחילות בגלות, מה מבקשת מצרים למחוק, ומדוע נאמר למשה לא "לך", אלא "בא".

הרב רפאל בניזרי

תוכן הנושאים

נושאים להגות ושאלות לשיחה סביב שולחן פרשת שמות

01	ספר הנקרא "שמות"
02	"בא": שתי אותיות לדעת
03	חמישה ספרים, דרך אחת
04	בלי גלות, אין פרויקט
05	בנים שנקראו על שם הגלות
06	שם שאינו שלו
07	לא שינו את שמם
08	"ויצא אל אחיו"
09	נמנו, ואחר כך נקראו
10	"הבאים" — בלשון הווה
11	"בא אל פרעה"
12	צפנת פענח: שם לכיסוי

הצגה

הספר השני בתורה נקרא "שמות". בעיני הרב, הכותרת הזאת מפנה אל התפקיד הראשון שהופקד בידי האדם בבריאתו: לתת שם לבריות ולדברים הסובבים אותו, כלומר לזהות אותם.

השאלה

מה בדיוק אנו עושים כשאנו קוראים שם לדבר — ומה נשאר לקרוא בשם, אחרי שהעולם נברא?

התשובה

"ויקרא אלקים לאור יום ולחשך קרא לילה" (בראשית א, ה); "אז הוחל לקרא בשם ה'" (בראשית ד, כו).

השם שנותן האדם אינו תווית: הוא עצם מהותו של הנברא או של החפץ. הקב"ה עצמו, בבראו את עולמו, קורא בשם: הוא קורא לאור יום ולחשך לילה. יש לכך משמעות: כל מה שנשאר אצל סביבתו הוא באמת לילה; כל מה שגילינו, מה שהטלנו עליו אור, נעשה לנו יום מלא. האדם מקבל את הכוח הזה: הוא קורא לאשתו "אשה" כשהוא מגלה אותה, ואחר כך "אם כל חי" כשהיא נעשית אם.

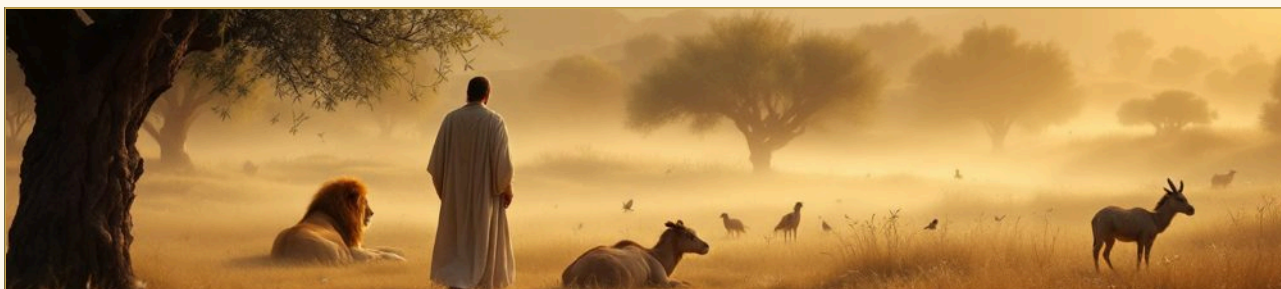
אבל לא רק זהות העולם היא המבוקשת, אלא גם זהותו של הקב"ה. מציאותו נסתרת בעולם, מטושטשת, כמו בלילה. בדור אנש התחילו לתת לו שם, אבל השם המטושטש הזה הוליד את עבודת האלילים. ואז בא אברהם, הקורא בשם ה' — והרב מציין את הקרבה בין לקרוא לבין לקרוא בקול: להכריז פירוש לקרוא את השם הזה בקול ברחבי העולם.

מסקנת הרב

היא שוכנת בנו, היא בעומק עומקנו, ואיננו מבינים זאת: צריך לגלות אותה ולתת לה שם.

לקח לשולחן

אנו נותנים שמות בכל יום — לילדינו, לתוכניותינו, לצורותינו — בלי לשקול תמיד את מה שאנו אומרים. איזה שם נתנו למה שקורה לנו השנה? האם השם הזה מאיר את הדבר, או משאיר אותו בלילה?

הצגה

כדי לקרוא בשם, צריך קודם לדעת. הרב נעצר על הפועל הנושא את הדעת הזאת: "בא". פועל של שתי אותיות בלבד, בי"ת ואל"ף, שמציין בעברית גם את חיי האישות.

השאלה

מדוע הפועל "בוא" הוא פועל הדעת — ומה בדיוק עשה אדם כשה' הביא לפניו את בעלי החיים?

התשובה

"ויבא אל האדם לראות מה יקרא לו" (בראשית ב, יט).

הפועל "בא" נכתב בי"ת, אל"ף. בסדר הזה, אומר הרב, אין זו האל"ף, האחדות, המתפצלת לריבוי: להפך, זה הריבוי ההולך אל האחדות. כלומר: כשחיים באינטימיות עמוקה עם היקום, אפשר לחקור את מהותו ולתת לו שם.

מכאן המילה "ביאה", המציינת את חיבור בני הזוג: אישה מכירים באמת רק בחיבור. כשה' מביא את בעלי החיים לפני אדם, המדרש משתמש דווקא בביטוי מטריד. אבל אין לדמיין קשר ממשי בין האדם לבין האריה, או הנחש, או הכלב.

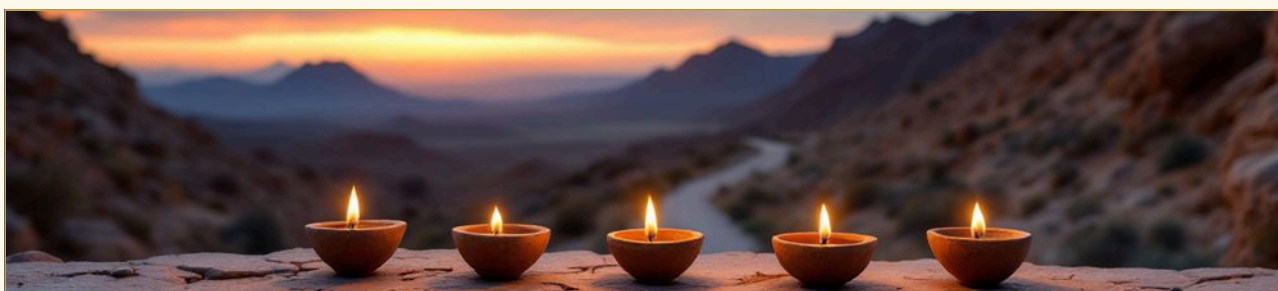
מדובר בהכרה אינטימית, שבה האדם מגלה את מהותו של כל בעל חיים: מה תכונותיו, מה תפקידו, במה הוא הכרחי לבריאה כולה. ורק אז הוא יכול לקרוא לו בשם.

מסקנת הרב

כשחיים באינטימיות כזאת עם היקום, אפשר אכן לחקור את מהותו, לתת לו שם.

לקח לשולחן

קוראים היטב בשם רק למה שלקחנו את הזמן להכיר מקרוב. את מי, סביב השולחן הזה, אנו חושבים שאנו מכירים די כדי להגדיר אותו במילה? שכל אחד יאמר מה גילה השנה אצל אדם קרוב, ולא ידע קודם.

הצגה

כל ספר בתורה נושא את שם פרשתו הראשונה, אבל השם הזה חל על הספר כולו. הרב קורא כך את חמש הכתורות כשליבים של דרך אחת — וקובע שבראשית ושמות הם למעשה ספר אחד בלבד.

השאלה

מדוע בראשית ושמות הם כעצם ספר אחד — ולאן מוביל המשך הדרך?

התשובה

בראשית, שמות, ויקרא, במדבר, דברים: חמש כותרות לדרך אחת.

בראשית אינו רק בריאת העולם: הוא בראשית העם היהודי דרך האבות, הקמת התא המשפחתי הראשון. אבל בראשית מחייבת תכלית, ולתכלית הזאת צריך לתת שם, שבני ישראל יגלו. ותכלית הבריאה היא שחזורה בועיר אנפין במשכן. לכן בראשית ושמות הם אחד.

בא ויקרא: כבר לא האדם קורא לה', אלא ה' קורא לאדם, מרגע שהאדם מסכים להיעשות משכן נייד ברחבי העולם. לשם כך יש לקבל את "במדבר", המדבר, מקום מבחן מציאותנו: זהות מבוססת בנוחות, שמעולם לא חושלה בניסיון, לא התמודדה עם דבר.

ולבסוף "דברים", המאורעות: ספר שנאמר בפי אדם, משה, תשובתו לתורה. המאורעות נלקחים בו על עצמו בידי האדם, עם האינסוף השוכן בו. הבורא והנברא מוצאים את עצמם שותפים בפרויקט אחד.

מסקנת הרב

כל עוד המשכן לא הוקם, תכלית העולם נשארת במידה מסוימת עמומה, בלתי מוגדרת.

לקח לשולחן

כל אחד עובר גם הוא את חמשת הספרים האלה: מקור, שם, קריאה, מדבר, תשובה. באיזה מהם אנו נמצאים עכשיו? ואיזה מדבר נמנענו ממנו, מחשש שיעמיד את זהותנו במבחן?

הצגה

הרב חזר ואומר: הפרויקט שהתורה מדברת עליו הוא אוניברסלי, לא לאומי. והוא מתחיל בגלות. ובכל זאת סיפורו של אברהם נפתח בהליכה אל הארץ המובטחת. מדוע צריך אחר כך לרדת מצרימה?

השאלה

מדוע תולדות ישראל צריכות לעבור דרך מצרים — ומי, בעצם, יוצא ממצרים?

התשובה

מצרים, מן "מצר": המחיצה, הכבל, המבנה הסגור.

אברהם מתחיל בהליכה קדימה אל הארץ המובטחת, המעבדה של הרעיונות ושל זהותו של כל דבר. כל עוד העניין נשאר פרטי, אפשר להסתפק בכך. אבל כדי לראות לטווח רחוק, צריך לרדת למצרים, הנחשבת לעולם קטן של היקום, מרכזן של כל התרבויות וכל הציוויליזציות.

והציאה אינה זו שחושבים. לא העם היהודי יצא ממצרים: מצרים היא שיצאה מגבולותיה. מצרים היא מחיצה, כבל, מבנה סגור. שחררנו את מצרים הזאת משעבודה לאליה, לפולחניה, לציוויליזציה שלה, כדי לתת לה זהות גדולה הרבה יותר.

אם לא נצליח להוציא את תרבות האומות האחרות מכבליה, אומר הרב, לא נשינו דבר וחצי דבר.

מסקנת הרב

את הפרויקט הזה לא אחדל לחזור ולומר שהוא אוניברסלי, לא לאומי; והפרויקט הזה מתחיל בגלות.

לקח לשולחן

יש "מצרים" שירדנו אליהן בעל כורחנו: ארץ, סביבה, עבודה. מה הבאנו אליה שפותח אותה מעט מעבר לגבולותיה? או שרק ביקשנו לצאת ממנה בעצמנו?

הצגה

יוסף ומשה עוברים כמעט אותו מסלול במצרים. שניהם נושאים בת כהן. ושניהם רושמים את מצבם כורים בשמות ילדיהם.

השאלה

מה אומר אדם כשהוא קורא לבניו על שם גלותו?

התשובה

"כי נשני אלקים את כל עמלי ואת כל בית אבי"; "כי הפרני אלקים בארץ עניי" (בראשית מא, נא-נב); "גר הייתי בארץ נכריה" (שמות ב, כב); "כי אלקי אבי בעזרי" (שמות יח, ד).

יוסף, הנדרף בידי אחיו בגלל חלומותיו האוניברסליים, יורד למצרים ונושא שם בת כהן. הוא קורא לבנו הראשון מנשה: כי נשני אלקים את כל עמלי ואת כל בית אבי — הוא מפסיק את הלאומיות הצרה של אחיו, שלא רצו לשמוע את חלומותיו. אחר כך אפרים: כי הפרני אלקים. ושימו לב כיצד הוא מכנה את מצרים: ארץ עניי, זו שבה אני זר. אבל שם הצליח.

הוא הציל את מצרים מבחינה כלכלית, פתר את חלומותיה, ונתן לה אמונה באלקים — אל אימננטי, עדיין לא טרנסצנדנטי: כדי לגלות את זה ולקרוא לו בשמו, יהיה צורך לעבור את הניסיונות.

משה עושה כמוהו: גרשום, כי גר הייתי בארץ נכריה; אליעזר, כי אלקי אבי בעזרי ויצילני מחרב פרעה. יוסף פתח את ירידת העם למצרים, משה מבצע את העלייה ממנה.

מסקנת הרב

זה פרדוקס, ששני מנהיגי העם היהודי האלה עברו מסלול דומה במצרים.

לקח לשולחן

אנו מעבירים את פצעינו בלי לומר אותם; לפעמים מוטב לקרוא להם בשם. למה קראנו, אצלנו, "ארץ עניי" — והאם פרינו בה? מה הבאנו ממנה שאינו רק בשבילנו?

הצגה

בת פרעה היא שקוראת לילד משה; במצרית, אומר הרב, פירוש המילה "הבן". אבל הפסוק מוסיף "ותאמר" שנראה מיותר, שהרי היא כבר דיברה.

השאלה

מדוע נושא גואל ישראל זמן רב כל כך שם בלתי מוגדר — ומתי מכיר בו העם סוף סוף?

התשובה

"ותקרא שמו משה, ותאמר: כי מן המים משיתהו" (שמות ב, י); "ויאמינו בה' ובמשה עבדו" (שמות יד, לא).

מדוע "ותאמר"? משום שאמו, יוכבד, היא שאומרת: את משית אותו מן המים. והמים נזכרים כבר בבריאה, כשרוח אלקים ריחפה על פני המים שכיסו את הכול. המים יכולים להטביע הכול, להשקות הכול ולהצמיח מחדש; למחוק כל עקבה ולתת חיים חדשים; לשמש מקווה טהרה, לא לפרט בלבד, אלא ליקום כולו, כמו במבול.

משה נשאר כך עם שם בלתי מוגדר. הפכו את אותיות שמו, ותקבלו "השם". כשהעם יעבור את הים, יעבור את המים, הוא יאמין בה' ובמשה: אז הוא מזהה אותו ונותן לו שם. עד אז לא היה שם.

כי בגלות מאבדים את הזהות; כולנו חיים גלות מעצמנו — גאוגרפית, בזמן, במשפחה, במעגל החברתי. אבל אנו זקוקים לה, כמו הזרע באדמה: כשהוא מגיע לכלל כיליון, הוא מתפתח ומצמיח בעוצמה.

מסקנת הרב

כל אחד עובר את ניסיון הגלות שלו, נרצה או לא נרצה. השאלה היא כיצד יוצאים מן הגלות הזאת.

לקח לשולחן

מכירים אותנו זמן רב בשם שאחרים נתנו לנו. באיזה שם מכירים אותנו בעבודה, בבית הספר, במשפחה — והאם הוא שלנו? מה נצטרך לעבור לפני שיקראו לנו בשמנו האמיתי?

הצגה

לפי חז"ל, זכותם של בני ישראל במצרים תלויה בשני דברים: לא שינו את שמם, לא שינו את לשונם. ובכל זאת, קובע הרב, אלה שעלו אינם אלה שירדו.

השאלה

אם אותם שמות בירידה ובעלייה, מה בכל זאת השתנה?

התשובה

חז"ל: "לא שינו את שמם ולא שינו את לשונם".

כל שם בספר בראשית קשור למשמעות ולגורל. חוה קוראת לקין ונותנת משמעות לשמו; הבל מקבל שם האומר את גורלו; ישמעאל, עשו, כל בני יעקב נושאים שם לפי השליחות והתכונות שעליהם להגשים סביבם. אין בוחרים שם משום שהוא נשמע יפה: קושרים אותו לדמות סמלית, או למשמעות שרוצים להנציח. לשמור על השם פירושו לשמור על הזהות ועל הקשר.

ובכל זאת, ראובן ושמעון שעלו ממצרים אינם אלה שירדו אליה: אלה אותם שמות, במקדם גדול פי מאה, פי מאתיים. ממד אחר.

זה כמו במשפחה, כשנותנים לילד הנולד את שמו של סב, של אדם יקר שהלך לעולמו: גופו בעפר, ונשמתו חיה לעד. לתת לו את השם הזה פירושו לתת ממד אחר למי שאינו עוד בינינו.

מסקנת הרב

כך הדורות מתקדמים. צריך לתת חיים; ולשם כך יש איבוד של חומר.

לקח לשולחן

כל אחד מאיתנו נושא שם שבא ממישהו. שכל אחד יאמר ממי, ומה עשה בו. האם אנו אותו שם בגדול — או בקטן?

הצגה

משה גדל בארמון פרעה. כשגדל, הוא "ויצא אל אחיו". הרב מביא שתי קריאות במילה הזאת: לפי אבן עזרא — המצרים; לפי מפרש אחר — אחיו העברים.

השאלה

לאיזה צד מצטרף משה — ומדוע עברי שולל ממנו את הבחירה הזאת כבר למחרת?

התשובה

"ויצא אל אחיו" (שמות ב, יא); "הלהרגני אתה אמר כאשר הרגת את המצרי?" (שמות ב, יד).

משה היה קרוע בין הזהות הכפולה שחווה דרך שמו: זה שנתנה לו בת פרעה, וזה שנתנה לו אמו. הוא יוצא כדי לדעת לאיזה עולם הוא שייך, מהי זהותו האמיתית. והוא בוחר להצטרף למחנה הנרדפים.

אבל למחרת הוא מתערב בקטטה בין שני עברים ואומר לתוקף: למה תכה רעף? האחר משיב: הלהרגני אתה אמר כאשר הרגת את המצרי? כלומר: אם אתה רוצה להיות במחנה שלנו, היכנס לגמרי לסיפור שלנו, במקום לשחק את השופט בין המחנה המצרי למחנה היהודי.

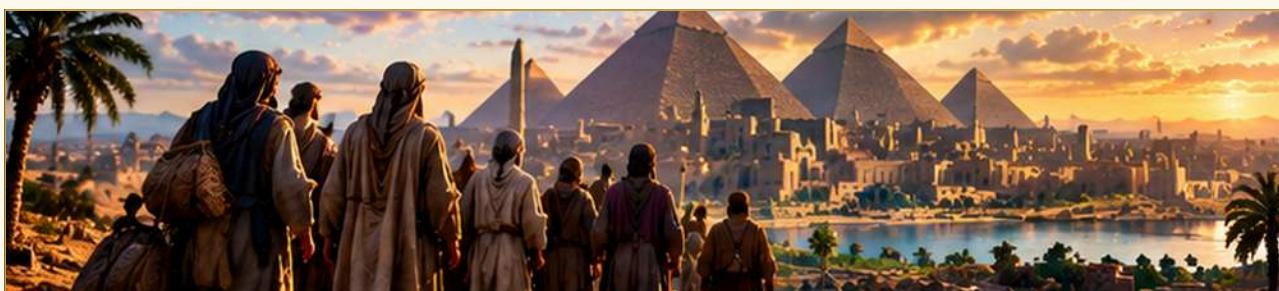
משה מבין שעדיין אינו יכול לסמוך על בגרות אחיו, ומעדיף לגלות. הוא נושא אז את בת יתרו, כומר כל האלילים, "עובד אלילים אוניברסלי". לצאצא בית לוי זה בעייתי — הרב אומר רק: אני קורא את הכתוב. היה צורך בנישואין האלה בין משפחת אברהם לבין כוהני האומות.

מסקנת הרב

אם אתה רוצה להיות במחנה שלנו, עליך להיכנס לסיפור שלנו לגמרי, ולא לנסות להיות שופט.

לקח לשולחן

נוח להיות שופט: זו דרך שלא להשתייך לשום מקום. באיזה סכסוך סביבנו שיחקנו את השופטים כדי להימנע מלנקוט צד? ולמי לא הרשינו למנות אותנו בין שלוש?

הצגה

רש"י פותח את ספר שמות בשאלה מדוע בני יעקב, שכבר נמנו בחייהם, נזכרים שוב בשמותם. תשובתו: משום שהם חביבים בעיני ה', ונמשלו לכוכבים.

השאלה

מה משנה העובדה שקוראים לאדם בשמו ולא מונים אותו במספרו?

התשובה

רש"י על שמות א, א: "אף על פי שמנאן בחייהן בשמותם, חזר ומנאן במיתתן, להודיע חיבתן"; "המוציא במספר צבאם, לכלם בשם יקרא" (ישעיה מ, כו).

את הכוכבים הוא מוציא לפי מספרם, לפי המספר האישי שלהם; אבל כשהוא צריך לקרוא להם כדי לאסוף אותם, אין זה במספר: זה בשם.

חו בדיוק שיטתה של מצרים, הניכרת כבר בפרקים הראשונים: הכול פועל בלי שמות. הכתוב אינו אומר שעמרם נפרד מיוכבד כדי שלא יצטרך להשליך את ילדם למים: הוא אומר "איש מבית לוי" — אלמוני, וקולקטיבי. מי הן המיילדות העבריות? אין אומרים. והעם, שנקרא "בני ישראל", נעשה "העם". מטרת מצרים: לצמצם עם שלם למספר אישי, למספר.

לכן הכתוב מזכיר בשמם את שנים־עשר בני יעקב, במשפחה של שבעים נפש. כשם שירדו בשמם, כך יעלו: בשמם, בלשונם, בכוח התקשורת שלהם עם הבריות ועם הדברים.

מסקנת הרב

כבר אין זה מספר; זה שם הבא במקומו.

לקח לשולחן

פשוט יותר להיות מספר: זה אינו דורש דבר. היכן אנו מסכימים, בלי למחות, שימנו אותנו במקום שיקראו לנו? ואת מי סביבנו איננו קוראים לעולם בשמו?

הצגה

"ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה". הכתוב אומר "הבאים", בלשון הווה, אף שהגיעו מזמן ופרשת ויגש כבר מנתה אותם אחד אחד.

השאלה

מדוע אומר הכתוב שהם באים, בלשון הווה, כשכבר באו?

התשובה

"ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה, את יעקב איש וביתו באו" (שמות א, א).

מדרש קורא שאלה השמות של בני ישראל היורדים מצרימה. מה שחשוב אינו האנשים, אלא תפקידו של כל אחד, השליחות שעליו להגשים דרך גלותו: שם הנישא בגולמיותו, שהיה צריך לפתח.

יש אפוא שתי ביאות. הראשונה היא ביאה של גישוש, ביישנות, סבילה: סובלים, מוצאים את עצמנו במצב שלא רצינו בו, בלי לדעת מה לעשות — אבל לא מוותרים. השנייה היא כשנוטלים את המצב על עצמנו, נאבקים כדי לצאת ממנו ולהגשים את זהותנו דרך שליחותנו. הלשון החסידיית קוראת לראשונה נקבית, משום שהיא בהמתנה, ולשנייה זכרית: יש בה ביטחון, רצון להגשים, נעשים תוקפים.

ביניהן יבואו ההתפוררות, כמעט ההשמדה תחת הרדיפות. כל עוד לא נטענו את הורע שלנו באדמה שבה השתרשנו, לא תהיה התפתחות, לא פריחה ולא הד לשם שאנו נושאים.

מסקנת הרב

השאלה היא לשמור על השם, לשמור בעוז על הזהות.

לקח לשולחן

יש מצבים שאנו חיים בתוכם שנים בלי שנטלנו אותם על עצמנו אי פעם. איזה מצב, אצל כל אחד מאיתנו? ומה היה משתנה אילו החלטנו לבוא אליו באמת, במקום שהובלנו אליו?

הצגה

בהמשך הסיפור, ה' אינו אומר למשה "לך אל פרעה", אלא "בא אל פרעה". הרב נעצר על המילה הזאת. כבר לפני הירידה נאמר ליעקב: אנכי ארד עמך מצרימה.

השאלה

מדוע אומר ה' "בא אל פרעה", ולא "לך אל פרעה"?

התשובה

"בא אל פרעה" (שמות י, א); "אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה" (בראשית מו, ד).

יש מפרשים האומרים שמשה פחד להתייצב שוב לפני פרעה, אחרי פעם ראשונה שלא הועילה לו דבר. אבל לחז"ל גישה אחרת: "בא אל פרעה" פירושו בוא איתי, לווה אותי אל פרעה. דע שבכל מקום שאתה הולך, אני עמך, בכל המצבים שבהם אתה נמצא. לווה אותי — כלומר היה באמת שותפי, בן בריתי בכל מה שאני עושה, ובטח בי.

זה מה שכבר נאמר ליעקב: אל תחשוב שאעזוב אותך כשתמצא את עצמך במצרים. יש לך תפקיד למלא, גם במדבר העמים הזה.

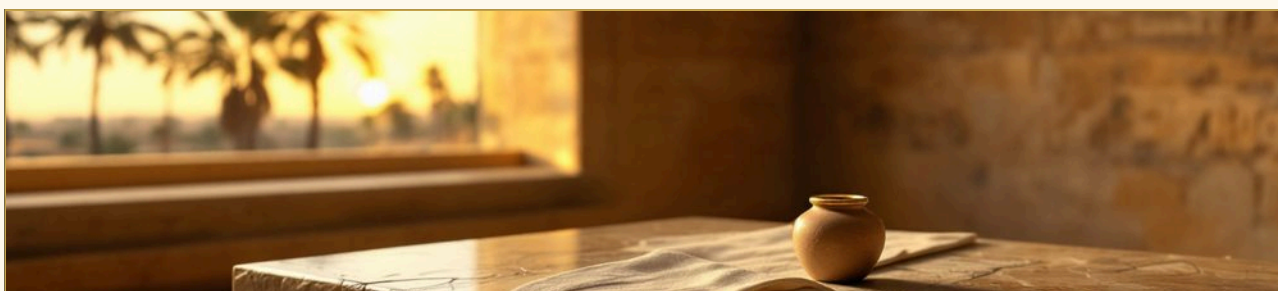
זה בדיוק מה שאנו צריכים. להימצא בגלות, לחוות טרגדיה במשפחה, להיות מבולבל: כן, מאבדים את המצפון, מאבדים את הקרקע, עומדים לאבד את האמונה. דווקא אז נאמר לא "לך", אלא "בא".

מסקנת הרב

אל תחשוב שאתה מופקר לגורלך, שאתה עוזב לנפשך. דע שאני לצדך.

לקח לשולחן

לעתים קרובות אנו פותחים דלת וחושבים שאנו לבד מול מה שמאחוריה. איזו דלת, השבוע? ולמי סביבנו עלינו לומר לא "לך", אלא "בוא", אני הולך איתך?

הצגה

השיעור הראה שבמצרים לא שינו בני ישראל את שמם. אבל בשעת השאלות מציין הרב עובדה מביכה: יוסף קיבל במצרים שם אחר, צפנת פענח — והתנצל על כך לפני אחיו.

השאלה

האם התכחש יוסף לזהותו כשקיבל שם מצרי — או שהשם הזה שימש לו כיסוי?

התשובה

"ויקרא פרעה שם יוסף צפנת פענח" (בראשית מא, מה).

מדוע עזבת את שמך? שואל הרב, כפי ששואלים את אחד מאיתנו שפתאום נקרא בשם פרטי אחר לגמרי. יוסף שינה את שמו, והתנצל על כך לפני אחיו. אבל השם עצמו אומר דבר אחר. "צפנת" בא מ"צפון", נסתר — כמו המצה הנסתרת, הצפון של ליל הסדר. "פענח" פירושו לפתח, לפענח. יש אפוא משמעות נסתרת שיש לפענח דרך יוסף. כלפי המצרים היה עליו להראות ששינה את שמו; למעשה, הוא התכסה בצופן. משתתף מקשה גם שאשת יוסף לא הייתה מצרית: לפי המדרש, הייתה בתה של דינה, שאומצה בידי כהן און. אין זה משנה, משיב הרב: היום היא שייכת לתרבות אחרת, לאמונה אחרת.

מסקנת הרב

למעשה, הוא התכסה בצופן, הוא שאל לעצמו צופן.

לקח לשולחן

לפעמים אנו נושאים שם או חזית כדי לחיות בין האחרים. האם המסכה הזאת מגינה על מה שנסתר בנו, או שבסופו של דבר היא באה במקומו? מי סביב השולחן הזה עוד יודע לפענח את שלנו?